

Биљана С. Самарџић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за србистику

https://doi.org/10.18485/ai_zsjoski.2018.1.3
821.163.41.09 Андрић И.

СРПСКИ ЈЕЗИК КАО КОХЕЗИОНИ ФАКТОР У СУСРЕТУ ЦИВИЛИЗАЦИЈА (на примјерима романа „На Дрини ћуприја”)

Кроз роман *На Дрини ћуприја* пратили смо однос Андрића према језичкој прошлости. Укрстивши историјске податке, вјерску терминологију, лексику, приказавши кроз ћуприју слику цијеле Босне од доласка Турака до одласка Аустријанаца, Андрић јасно показује да је српски језик основна веза која обједињује и хришћански и муслимански народ. Однос Андрића према прошлости пратили смо кроз језички слој. Наиме, српски језик обогаћују три језичка слоја: слој српског народног језика, слој позајмљеница и црквенословенски слој.

Кључне ријечи: Андрић, српски језик, позајмљеница, архаизми, историзми

Роман „На Дрини ћуприја” осликава неколико вијекова живота вишеградске касабе и разне људске трагедије које су се дешавале на и око моста. Обједињујући близу 400 година, четири пресудна историјска догађаја у БиХ и Србији: Карађорђевог устанак (1804), окупација (1878), анексија Босне и Херцеговине (1908) и Први свјетски рат (1914), Андрић, пратећи ликове свог романа, прати,

* vsbiljana@gmail.com

управо, и српски језик; показујући цјелокупно његово богатство испреплетено наносима из других језика, цивилизација и култура. Међутим, све то не оспорава комуникацију међу ликовима, напротив. Писац језички обликује комуникацију својих ликова и на тај начин показује колико та „различитост” богати српски језик, али не смета у комуникацији с једне стране – хришћанског, а са друге стране – муслиманског свијета.

Роман „На Дрини ћуприја” сматра се најсложенијим романом у српској књижевности 20. вијека. Док је први дио романа претежно легендарни, други има основни историјски карактер. Тај историјски карактер подразумијева једну ширу димензију. „Кроз анализу историјских промена и трајних појава, односно кроз анализу њихових наслага у душама појединих људи, он настоји да дође до правог, апсолутног времена, до времена свих времена, у коме се најпотпуније огледа човек у својој целовитости” (Јеремић 1981: 241). Дакле, „Андрићево интересовање за даљу или ближу историјску прошлост (...) не може се никако тумачити као претежно рационално и у том смислу усмерено само на сферу историјских чињеница и историографске грађе. Андрићево интересовање за историју подразумијева далеко ширу и суштински друкчију област човековог постојања у историји од оне која се једина може легитимно историографски, фактографски обрађивати. У свом постојању у времену људске заједнице, као и појединци, за писца Андрићевог кова остављају важан, често пресудан траг о себи не толико кроз тзв. историјске чињенице колико кроз митове, легенде и приче, то јест, у свему ономе што је плод укупне духовне делатности, митотворачке маште и уметничке инвенције минулих нараштаја, којима се објашњавају чињенице на позадини старијих и прастарих људских представа о могућностима и смислу људског постојања” (Јеремић

1999: 75-76). Мотив о мосту, који је објединио у једну цјелину двије историјске епохе – епоху турске и епоху аустријске окупације БиХ, претаче се у оно нешто чисто људски што привлачи људе из друкчијих вјерских окружења и схватања. *У турским кућама потиштеност и забуна, у хришћанским опрез и неповерење. Али свуда и у свима – страх. Швабе које улазе боје се заседе. Турци се боје Швабе, Срби Швабе и Турака. Јевреји се боје свега и свакога, јер је, нарочито у ратно време, свак јачи од њих* (149),¹ пише Андрић у овом роману. Бол и страх подносе готово сви Андрићеви јунаци. „Та патња у ропству није погађала само појединца, него и цијели народни колектив, а претходник ове патње био је сталан страх. Живјело се под притиском страха и у очекивању патње која долази сигурно као смрт” (Кораћ 1981: 230). Језик је пратио све ове токове и постајао скоро опипљива жива маса, која је спајала зарађене, али и уплашене стране. Андрић је на тај начин из историје изронио стварни живот везан за одређено вријеме и поднебље, а његове друштвено-економске и политичке форме утицале су и на језик. И тај однос Андрића према прошлости, може се, управо, посматрати и кроз језички слој.

Српски језик обогаћују три језичка слоја:

- а) слој српског народног језика (домаће ријечи),
- б) слој позајмљеница (стране ријечи: *турцизми, романизми, грцизми, германизми, англицизми, русизми* и слично)²

1 Број у загради означава странице у роману „На Дрини ћуприја”, за који је библиографски податак дат на крају рада, у изворима.

2 У активан слој српских ријечи стандардног језика улазе ријечи које су позајмљенице из других језика. Такве ријечи прилагођене су облику српских ријечи. Географске и културно-историјске прилике основни су услови уласка страних ријечи у српски језик. На тај начин су у српски језик ушли и турцизми, германизми, русизми и слично. У свакодневном говору употребљава се хиљаду ријечи. При томе не размишљамо да ли су оне домаће или су преузете из других језика. Неке позајмље-

в) црквенословенски слој.³

Слој позајмљеница у сваком језику представља природан сљед усљед културних додира, географске блискости и цивилизацијског прожимања. Међујезички лексички утицаји нису само језичка појава. Другим ријечима, они су директно повезани са историјском

нице у српском језику толико су се одомаћиле да их више и не осјећамо као ријечи страног поријекла, као туђице, позајмљене ријечи. Према Поповићу (1994: 279) туђице су лексеме „слабе уклопљености у језику реципијенту”, док су позајмљене ријечи „поодмакле адаптације и веће уклопљености у језику реципијенту”. Да би, дакле, нека ријеч била туђица, позајмљена ријеч и слично „потребно је знати како степен њене адаптације, тако и степен њене уклопљености” (Ајдуковић 2004: 87).

- 3 Андрићев језик богат је и дијакхроно обиљеженим јединицама – хришћанском лексиком. Овом лексиком Андрић у своје књижевно стварање уноси елементе православне духовности, као најбитније компоненте националног идентитета. И на тај начин говори о духовности која није само номинална, већ дјелује и постоји као неодвојиви дио националног бића. Тако он језик својих јунака богати и црквенословенским слојем. Андрић у свом лексичком фонду има лексеме које данас изгледају савремено са синхроног аспекта: *Господ, љубав, пут* и слично. У питању су лексеме које су прасловенског поријекла. Друге ријечи су током преводилачке дјелатности Ђирила и Методија задобиле хришћанску тематику (Никитовић 2013: 177). Да би јасније изразио поједину слику, Андрић хришћански концепт свијета богати хришћанском лексиком црквенословенског поријекла: *Со свајтими упокој, Христе, душу раба твојега* (63), *И старац прислони своју седу главу на његово раме. – Да се пољубимо и прекрстимо. Во имја Оца и Сина и Сватога духа. Во имја Оца и Сина и Сватога духа. Амин* (105). „Међутим, нису само лексеме које са аспекта данашњег језичког осјећања изгледају архаичне црквенословенског поријекла. И бројне друге ријечи прасловенског су постојања и имају значење какво су стекле кроз сакралне жанрове средњег вијека – *срце, Бог, Отац, земља, туга, небо, вода, мати, реч, душа* и бројне друге које су свој семантички садржај стечен у хришћанству сачувале и оснажиле у датом поетском контексту” (Никитовић 2013: 180).

перспективом и резултат су контаката различитих културних сфера и њихових међуодноса. Позајмница „као иновација која се тиче категорије појединачног језичког остварења, захвата и фонетику и морфологију, као год и синтаксу и, нарочито, лексику” (Станојчић 1967: 74). Ми смо се у раду, управо, базирали на лексици. „Отуда је у језику уметничког дела, који је у принципу, а тиме мислимо – и обавезно, за дату језичку средину код којим се преноси *уметникова порука* његовим читаоцима, са свим особинама комуникативности – необично корисно утврдити разлоге јављања туђих речи и начин егзистенције тих речи. А поред тога што то обухвата, разуме се, најопштије термине језичких појава, овакво испитивање сведено је, материјалом који се узима као објекат, на онај тачно ограничени моменат који се може назвати пресеком, заустављеним динамизмом развитка једне одређене језичке појаве, чији континуитет даје и стил једнога писца и стил правца, па и језик читаве средине” (Станојчић 1967: 76), што се посебно види у овом роману кроз стране елементе у лексици, тј. кроз туђице у српском језику. Пратећи роман од идеје градње моста, до његовог рушења, Андрић богати рјечнички фонд својих јунака и показује тачно како се лексик развијао у историјском развоју, односно како та временска раслојеност језика прати историјска и друштвена збивања. То се посебно види кроз пасивни слој општег лексика. Другим ријечима, поменути роман је изузетна ризница архаизама⁴

4 Архаизми представљају застарјеле ријечи, које чине дио пасивне лексике. У рјечницима лингвистичких термина стоји одредница да су архаизми ријечи које припадају старом временском раздобљу, те да су потиснуте из активне употребе у савременом периоду (Симеон 1969, Ахманова 1966). На губљење појединих ријечи из употребе утичу и чисто лингвистички (унутрашњи фактори), али и објективни екстралингвистички фактори (Радовић-Тешић 1982: 257). Истина, поје-

и историзама⁵; који из данашње перспективе чине слој застарјеле лексике.

дини научници исказују одређено неслагање у вези са критеријумима који се употребљавају приликом одређења неке лексеме архаизмом. Тако нпр. Силић истиче да је „језик као сустав неутралан према повијести стандардног језика. За њ нема хисторизама и архаизама” (Силић 1999: 239). Милановић употребљава термин застарјела ријеч, не архаизам (2006: 299), односно „застаревајућа лексема” и наводи као примјер лексему *алас*, која је „неупоредиво ниже фреквенције” у поређењу са лексемом *рибар* (2006: 301).

- 5 Историзми служе као номинативно средство за именовање одређених појмова који данас више не постоје. Срећу се, прије свега, у научно-историјској литератури и књижевним дјелима. Будући да означавају појмове којих више нема у савременом периоду, по правилу немају синониме. Ипак, сваки се историзам може замијенити својим хиперонимом ако га има (*носјед* (хипероним) и *тимар* (хипоним историзам)). Помоћу метафоричке употребе, синонимни односи могу се остварити између ријечи које употријебљене у свом значењу не морају припадати истом времену, нити означавати ствари исте вриједности; нпр.: Нећу дати за то ни *гроша/наре/форинте* (= новчића). Из ових метафоричких употреба осликава се тако једно историјско вријеме или пак слика социјалних сталежа из различитих историјских периода (в.: Самарџић 2013: 85). Историзми су „застарјеле ријечи које су означивале реалије не изгубљене, већ такве које се само називају другачије” (Симеон 1969: 482). Другим ријечима то су „лексеме које упућују на реалије што данас више не постоје. Дакле, узрок њихове маркираности није ни формални, ни семасиолошки, већ ономасиолошки...” (Шипка 1998: 68). Поједини научници историзме сматрају врстом архаизма, нпр. Младенов када пише о *историјским архаизмима* (Младенов 1980: 108). Битно је нагласити сљедеће. У језичком систему, наравно, нема ничега што би могло бити старо (мртво), тако и историзми такви као „мртви” постоје искључиво са позиције језика као стандарда, и никако друкчије.

Сви архаизми (изразни или стилски,⁶ садржајни, тј. значењски,⁷ творбени⁸ и фонолошки⁹) показују изузетну

- 6 *Стилски (изразни) архаизми* обogaђују Андрићев језик лексемама које су застарјеле данас, те њихов садржај данас приказујемо другим изразима: *У мешћеми је пред кадијом обављено венчање* (131), тј. писац није рекао да је пред *судијом* обављено вјенчање, већ је узео архаизам *кадија*; или: *Дошо земан да се гине* (137). Дакле, овдје је писац употребио турцизам у значењу *Дошло вријеме да се гине*.
- 7 Код *значењских (садржајних) архаизама* изразу неког лексема прикључује се или потпуно нов или нешто друкчији садржај (*врач* = *љекар*, *окарила* = *пропала*) или: *Крвава работа ова војска...* (161). Данас нам је именица *раб* позната, углавном у значењу *слуга*, *роб*. Међутим, ова именица има и још једно значење – *домаће чељаде*, *члан породице*. Ово значење именице *роб*, *робље* (*чељад*) старо је и блиско основном значењу те ријечи. „Именица *роб* (или друге речи од истог корена) постоји и у другим словенским језицима. Тако имамо у руском. *робџ* (*робиња*) и *робх* (*роб*), у чешком *rab* (и *rob*), *roba* (*служавка*, у морав. *roba* – жена уопште), у буг. *робх*, *робЕ*” (Вушовић 1935: 50-51). Ријеч *работа* је од истог коријена. Ако се анализира и упореди од прасловенског, ова ријеч са значењем ријечи са истим коријеном у другим индоевропским језицима, свара се образац онога што би ова ријеч могла значити у та прадавна времена; а то је да представља онога ко је *слаб и незаштићен*, *мали*. Отуда је онда лако повезати нпр, руско *робятко* (*дијете*, тј. оно што је *нејако*, *незаштићено*, *младо* и *мало*). Онда није ни чудо што је по Херцеговини и Ц. Гори именица *раб* имала, дакле, значење *домаћег чељадета*. У складу са временом, историјским превирањима и збивањима, именица *роб* попримила је „обично” своје значење, те су управо незаштићени и слаби прозвани робовима, тј. одређеном угњетаваном класом људи. Ријеч *работа* има исту основу као и ријеч *роб*, у складу са претходним објашњењем, а то је да је рад био некада везан за робове, немоћне и незаштићене (више о томе Вушовић 1935). Тако је, управо, и у датом примјеру: *крава работа* = *крвав рад*.
- 8 Творбени архаизми имају застарјеле творбене елементе: *Кад су дошли на пијац* (204).
- 9 Фонолошки архаизми су лексеме у чијем се фонолошком саставу огледа старије стање језика: *Добро*, *Јеленка*, *шта ти је рекао пошљедњи пут кад си прешла?* (202), *Мене можете бити и убити, зато сам и пошла ш њиме*, али њега више видити нећете (205), *Ој, ђее-воој-кооо!* (210).

стилску маркираност. Архаизми имају и ознаку и означено. Наравно, означено данас има ново име, које чини сада активан слој српског језика (*терзија = кројач*). У контексту књижевног умјетничког дјела, архаизми представљају живу слику прошлости, једног времена и епохе. На тај начин они служе као средства стилизације, тј. прецизније описују одређену ситуацију и догађај: *Браћо, ова је ћуприја везиров хаир. Писано је да преко ње нема преласка каурској сили (...). Када наиђе душманин, он ће устати из оног свог мезара, стаће насред ћуприје и раширити руке, а Швабама ће, кад га угледају, кољена клецнути, срце ће свенути у њима одједном, и ни бјежати неће моћи, од страха. Турци браћо, не растурајте се, него сви са мношћом на ћуприју!* (141).

Несумњиви архаизам, тј. дијалектизам, у систему нормативног књижевног језика, представља замјеница *вас (=сав)* (в: Рјечник ЈАЗУ 1955). Када се погледа њена дистрибуција, јасно уочавамо да „у језику Ива Андрића замјеница `сав` у своме архаичном (и данас дијалекатском) облику `вас` јавља се напоредно са својим књижевнојезичким обликом и то тако да се јасно показује присуство и свесног архаизирања текста, односно говора и деловања доминантног стилског комплекса на начин који Г. Хердан карактерише као пишчево подвргавање подсвесном фактору, што ми даље, доводећи то у везу с неким, строго узевши, екстралингвистичким факторима и ослањајући се на дефиницију Г. А. Милера, прецизирамо у одговарајућој мери” (Станојчић 1967: 80). У роману налазимо примјер типа: *Сада се по вас дан и још у неко доба ноћи смењивао на капији сав тај многобројни свет, наши и страни, млади и стари* (175). При томе, примјер показује да *вас* има придјевско значење. Ипак, у говору ликова кроз општекомуникативни систем, Андрић уводи изграђени дијалектизам као дио одређеног приповједачког манира. Дакле, имамо синтагму „`вас дан`”,

не `цео дан`, како бисмо очекивали с обзиром на то да је у Андрићевом језику (...) то чест тип синтагме, у којој је зависни део, тј. придев *цео*, рекосмо, – актуални облик који наши речници узимају као синоним заменице *сав* кад она има придевско значење” (Станојчић 1967: 83).

У том микроконтексту односа стил : норма „пада у очи и чињеница да писац у једном приповедачком стилском комплексу, архаични облик заменице `вас` осећа као такав део целине који му дозвољава да занемари факат нормативног језика да је и прилошка синтагма `вас дан` (у значењу `цео дан`) архаизам чији је облик с другим значењем кодификован као `ваздан` и да отуда, поведен овим последњим, који и сам често употребљава, и у новијим делима употребљава примере где `вас` има придевско значење” (Станојчић 1967: 82-83), као и у роману „На Дрини ћуприја”: *Вежбали су по вас дан војнике* и слично. С обзиром на различите услове експресије, оваква интерпретација односа представља с једне стране архаичност или дијалекатску особеност, а са друге стране и у синхроничном систему процес није неочекиван.

Историзми у роману „На Дрини ћуприја” показују једну историјску вјеродостојност. Наиме; преко ознака: а) титула, служби актуелних у одређеном периоду (*бег, ага, везир, кнез, султан, калфа, гроф*), б) друштвених установа (*царевина, беговина, хан*), в) новчаних јединица (*форинта, грош*), г) дијелова одјеће (*фес, фереџа, шамија*), д) војних назива (*мулазим = командир полиције*), Андрић прати, управо, историјске, друштвене и културолошке смјене у Босни и Херцеговини и прави слике социјалних сталежа у различитим историјским моментима. Сви ови наведени примјери боје и богате лексички фонд српског језика, без обзира на то што припадају пасивној лексици. Они су означавали одређене појмове у одређеном временском периоду. „Касаба се прилагођава новом типу живота са великим унутрашњим отпором, неугодно

трпећи оно што је страно оријенталном духу и стилу њеног живота. Андрић је изванредно живописно бојио сукоб старог и новог, оријентално турског и грађанског аустријског, израженог у друштвеном профилу касабе, који је у роману пластично извучен при свима историјским променама у њеном животу” (Глигорић 1981: 183). Тако Андрић пише: *Јањичарски ага, са оружаном пратњом, враћао се за Цариград, пошто је по селима источне Босне покупио одређени број хришћанске деце за аџами-оглан (21), Младе калфе су се уозбиљиле (26), Седи и разиграни мулазим позвао је одмах Мула Ибрахима (...)* (149) и слично. Иако више нема ни ага, ни калфи, ни мулазима; Андрић је употребио ове историјске да би представио једно историјско вријеме и живот у њему.

Турцизми су јако обогатили Андрићев израз кроз цијели роман. У роману „На Дрини ћуприја” највећи дио архаизама су, управо, турцизми. Андрић турцизме користи као једно од упечатљивих изражајних средстава у дочаравању амбијента, менталитета, те карактера својих јунака. Турцизми су присутни у говорном језику Андрићевих јунака, народном стваралаштву, али и савременој књижевности.¹⁰ Многи турцизми у српском језику сматрају се стилским архаизмима, нпр: *зулум, бегенисати, берићет* и слично. Рјечник Вука Караџића из 1818. представља почетак интересовања за овај лексички слој.¹¹

Према поријеклу, турцизми се могу разврстати у неколико група (према Шкаљићевом извору (1957, 1965): тур-

10 Снежана Петровић указала је на терминолошку неодређеност појма турцизам у досадашњој литератури (1993: 71). Такође, бавила се и турцизмима у српском призренском говору (2012). Један знатан број турских ријечи у наш језик ушао је преко турског ропства. Под турцизмима у овом раду подразумевамо ријечи које су из или посредством турског језика ушле у српски језик у различитим временским периодима.

11 Вук је био широкогруд према туђицама, тј. ријечима страног поријекла, које живе у народном језику. Тако да је и Рјечник из 1818. године обогатио турцизмима.

цизми из турског језика: *бег* (361), *паша* (10); турцизми из арапског језика: *кафа* (10), *магаза* (122), *берићет* (342), *ракија* (378), *раја* (361), *дуван* (155), *дућан* (395), *фес* (326), *мираз* (329); турцизми из персијског језика: *аферим* (248), *хан* (178), *чаршија* (195); као и турцизми из грчког, латинског и асирског језика (*ефендија*, *динар*, *Јусуф*).

Турци су дошли у ове крајеве као носиоци новог друштвеног и државног уређења, али и као носиоци исламске културе. Тако су се појавиле и усвојиле нове ријечи у српском језику. Ријечи преузете из турског или преко турског језика са којим се сусрећемо у роману „На Дрини ћуприја” немају исту вриједност и значај у српском језику. Наиме, постоје ријечи које су се одомаћиле у српском језику, тј. ове ријечи немају замјену у српском језику. Дакле, те су ријечи стекле „грађанско” право: *боја*, *чесма*, *фес*, *ракија*, *димије*, *кафа*, *шалваре* и слично. Са друге стране, постоје турцизми у српском језику за које можемо наћи замјену, али их, углавном, не тражимо: *чаршија*, *чобан*, *механа*, *марам*, *шегрт* и слично. *Ћуприја*, као и *авлија*, *дућан*, *кавга*, *бакшиш* и слично су турцизми који се употребљавају у свакодневном говору, али се у књижевном језику употребљавају само онда када се нешто посебно жели истаћи са одређеним циљем или ако се жели посебно дочарати неки догађај из прошлости и слично. Највећи број турцизама у роману односи се на вјерски живот, тј. обичаје, поздраве и изразе. Ту спадају и муслиманска властита имена: *Мехмедпаша* (10), *Хамид* (12), *Хајрудин* (107), *Ибрахим* (124) и слично. Та лексика је посебно проткана сугласником *х*. Српски језик је од најстаријих времена примао овај глас у многим ријечима страног поријекла, највише из турског; док је на домаћем терену настајао у ријечима ономатопејског поријекла. У изговорном помјерању глас *х* има изразитију или слабију аспирацију и његова је општа тенденција слабљење у појединим дијалектима. Са друге стране, муслимани,

посебно у БиХ, ову фонему су „сачували у свим гласовним позицијама (осим у случајевима кад је ишчезавање настајало у морфолошким аналогима): велики прилив турских ријечи, међу њима добар дио религиозног карактера (*Алах, Мухамед, џехенем* и сл.), чинило је да вјерници јаче вежу слух за изговор овога гласа, и да, на тај начин, на највећем пространству Босне и Херцеговине (и Санџака, такође) овим изговором буде маркирана гласовна структура муслиманских говора вис *à* вис католичких и православних” (Вуковић 1974: 189). Вук Стефановић Караџић, који је имао овај глас у својој азбуци првобитно само за ријечи страног поријекла, унио га је у књижевни говор тек пошто је пропутовао Далмацију са Дубровником и Црну Гору. Говор Андрићевих јунака обиљује турцизмима и уопште лексиком са сугласником х: *тарих* (9), *хамал* (12), *шехит* (14), *сабахзорски* (14), *сухарије* (22), *силахдар* (24), *хан* (69), *хаир* (73), *халва* (74), *хоџа* (83), *џехенем* (265). „Нисмо утврдили кад је у јачој мјери почео у источнијем дијелу територије процес слабљења и ишчезавања овога гласа, али нам је познато да га на почетку XVII вијека већ није било ни у једном дијелу централних штокавских говора (Дивковићев језик у источној Босни, и др.)” (Вуковић 1974: 189). Тако Андрић пише: *-Мислили смо – наставља Велетовац – пијан влах па не зна шта говори, а знамо га одавно какав је хајдук и поганац (...) Само, отаџ ушла у нас шухва и страх неки, па не знамо ни шта да радимо ни гдје да се дјенемо* (111). Цијели тај прегршт турцизама у језику читалац може везивати за мистичне представе, кад их не разумијемо; „а кад разумемо, везујемо за слатка сећања из прича и песама. Па се онда раскалашне и вриштаве шале одмењују са слутњом нечега што је вечито сакривено, или што човек вечито скрива. Искачу, затим, тамни нагони, као руље звери, и, жедни крви и блуди, снажни као у дан стварања света, заустављају часом све, и заповедају пир страсти и умирања” (Секулић 1977: 145).

„У језику Ива Андрића, писца који је од самог почетка, како сам каже, схватио да је реч најбитнији део књижевног стварања, страни елеменат, најчешће у форми локализма, заступљен је и у лингвистички оправданој мери, као што је заступљен у оправданој мери према сопственом принципу: да је питање форме, и у њему – питање језика, потчињено животној истини” (Станојчић 1967: 75). И, управо, та ријеч кроз све своје изразно богатство показује да је основни кохезиони фактор у спајању цивилизација. Сви језички слојеви српског језика, испреплетени наносима из других језика, друштвено-историјским околностима и слично, показују да је ријеч безвремена и да боји локални колорит. Смјена цивилизација на овим просторима, а то се посебно види у роману „На Дрини ћуприја”, само проширује лексички фонд српског језика, али не смета у комуникацији народа на овим подручјима. Сви они говоре српским језиком, језиком обogaћеним разноврсним фондом усљед различитих прожимања култура и цивилизација на овим подручјима. Писац то, управо, на више мјеста у роману и јасно истиче: *То је био проглас генерала Филиповића, на српском и на турском језику, упућен становништву Босне и Херцеговине приликом уласка аустријске војске у Босну (145), Он се презивао Тердик, а жена му се звала Јулка и говорила је српски (...)* (320). „У Андрићевом језику, у коме су локализми (а у њих иду и оне речи оријенталског поријекла које су се могле заменити нашим) и упркос темама релативно ретки, и само нагомилавање оволиког броја турских речи – од којих се неке (нпр. везир, бег, фес, калдрма, рај и др.) у обичном говору и у литератури и сада као комуникативне категорије употребљавају – указује на жељу писца да да слику одређеног догађаја тачно локализовану у времену и простору” (Станојчић 1967: 78). У одломку који следи јасно је (а и зашто) да је говор ликована изузетно проткан турцизмима: *-Казуј, ко те наговорио?*

–Ама, ко ће ме наговорити? Шејтан!- Шејтан? –Шејтан, јакако, онај који је и вас наговорио да дођете овде и да зидате ћуприју (...) Шејтан! Можда је то једино чега се треба бојати? Плевљак задрхта, и тргну се. Управо, пре-нуо га је громки и љутити Абидагин глас. –Шта је? Теби се спава, јарамазе?- викао је Абидага, ударајући кожным кратким бичем по сари своје десне чизме (47-48).

Нагомилавање турцизама, као у поменутом примјеру, има и функцију конкретизације пишчеве замисли да ослика једно вријеме, једно поднебље. Писац је дакле могао употријебити синонимне облике за дате турцизме, али их не употребљава; нпр. *шејтан*. Ова именица, која на одређеној територији и у одређеном кругу има и тачно одређено значење, са свим потенцијалним психолошким варијантама односа који она, унутар одређене заједнице, јасно изражава, упућује на страх пред непознатим и на тешку неизвјесност. Дакле, та психолошка интерпретација везује се и за саму ријеч *шејтан* и чини дио њене стилске вриједности, и у том смислу она је различита од *ђавола*, јер је њеним контекстом Андрић поново оживио и историју и психологију. Зато и сам Андрић наставља: *Шејтан! Чудна реч, казана овако огорчено у овако необичном положају. Шејтан! И тога има, мислио је Плевљак, стојећи сада оборене главе као да га везани саслушава а не он њега. Та једина реч погодила га је у осетљиво место и подигла у њему одједном све бриге и сва страховања у свој њиховој снази и величини, као да нису била збрисана овим хватањем кривца* (47).

Ново вријеме носи нову терминологију, нове лексеме и нове теме. Младићи и дјевојке у аустроугарском периоду сада на мосту расправљају о антисоцијалним нагонима државне формације, демократској класи, социјалној правди, анализирају се идеје из часописа „Зора”, цитира се Цвијић, Штросмајер, Бебел. Млади интелектуалци, студенти из Беча и Граца богате српски језик новим ријечима. Чита се

њемачка књижевност, тако да оне „касабалије” сад слушају Шубертове сонете. Нема више „хаирли” ни „берићетли”, већ се отварају *банке*, дају кредити на *хипотеке* и слуша се о неким женама које одлазе у *санаторијуме*. Већину ових ријечи обичан пук није ни разумијевао шта значи. Али ново вријеме, значило је и ново прилагођавање. Појавили су се жандари, војници резервисти, „вакмајстери”, опанци и димије замјењују се новим хаљинама. Пратећи језик, који је већ богат дијахроно обиљеженом лексиком, ново вријеме донијело је и нову лексику. Другим ријечима српски језик доласком Аустријанаца богати се новим лексичким фондом, посебно германизмима.¹² Тај нови талас стране лексике, под утицајем новог освајача, сада аустроугарске окупационе силе, најбоље се види кроз разговоре студената на вишеградском мосту. Позајмљенице у српском језику, па према томе и германизми, резултат су преузимања лексема и синтагми, из језика даваоца у језик примаоца уз, наравно, неопходно прилагођавање изговору и правопису језика примаоца. Тако нпр. њемачка ријеч *Hausmeister* > хаузмајстор. По истој аналогiji у роману имамо и вакмајстор: *Гледајући добро познатог 'вакмајстора' Репца како потпуно измењен јури према њему (...)* (389). Поред германизама *фијакер* (264), *вакмајстор* (389), *Zimmer* (326) и слично, нови талас донио је и приливе англицизама.¹³ Тако сада Андрићеви јунаци *расправљају о компанијама* (351), *стању на берзама* (333) и слично.

12 О германизмима писали су: Алановић (2001), Костић-Томовић (2017) и слично.

13 У питању су ријечи које су преузете из енглеског језика и прилагођене српском језику (в.: Вујаклија 1980). Англицизми у српском језику користе се активно и сусрећу се, посебно, у говору младих, новинским чланцима и слично; баш као и роману „На Дрини ћуприја”. О овим позајмљеницама писала је Ана Петровски у својој докторској дисертацији *Класификација и формална адаптација англицизама у српском и чешком језику у модном дискурсу* (2015) (в.: https://is.muni.cz/th/zhlg5/Ana_Petrov_Tisk_Disertace.pdf (датум преузимања 15. 7. 2018)).

Такође, врло је интересно и значајно пратити и односе ијекавске/екавске лексике у роману, што је још једно богатство српског језика и још једна кохезиона веза више народа са ових подручја. Ијекавски говор у Андрићевом дјелу обојен је народним идиомима. Ауторско казивање, које је екавско, одудара од говора пишчевих јунака који су пребогати турцизмима, народним изрекама и узречицама и, управо, јекавизмима. При томе таква лексика не само да боји локални колорит, него даје и печат аутентичности и дотиче само језгро оне поетике коју сам писац заступа. Врло је интересантан сљедећи примјер: *Добро, теби је заповијеђено да то ... 'тело' бациш, на прилику, као... псима, и ти ћеш га бацити, а шта ће послје бити од њега о том ти бригу не водиш, нити ће те ко питати за то. Е видиш, онда бисмо ми, на прилику, узели то... 'тело' и сахранили по нашем закону, али криомице, на прилику, да жива душа не зна. И ти ћеш, на прилику, казати сутрадан да су пси, на прилику, разлијели ... 'тело'. И ником ништа, а теби ће бити твоје. Сељак је говорио пажљиво и смишљено, само је са чудним снебивањем застајкивао пред речи тело, коју је изговорио управо тако: 'тело' (61). Дакле, у наведеном пасусу, а који представља Мерџанову молбу да од Циганина преузме, тј. купи, тијело измученог и убијеног Радисава, Андрић је употребио и ван свог, тј. ауторовог говора – екавизам у ријечи *тијело* (*тело*). Наиме, Андрићеви јунаци користе ијекавицу. Тако и кулучар каже: *заповијеђено, послје, разлијели* и слично. Међутим, при помену тијела мртвог Радисава, он застајкује и говори *тело*, при томе чак Андрић *тело* и посебно обиљежава курзивом, а на крају и ставља под знаке навода. Наиме, мртви Радисав, својим херојским подвигом, постаје светитељ: *Бог да га прости и помилује! Еј, мученик! Е, јаде наш! Зар не видиш да се посветио? Светитељ, болан* (59). Својим страдањем он постаје више него посебан, издиже*

се својим херојством и управо екавско изговарање *тело*, треба и на тај начин да га издвоји и одвоји од других тијела у ново небеско царство. Својим подвигом, Радисав постаје нека врста свеца, мученика и зато се сељаци и односе према њему са посебним поштовањем, па сходно томе и према његовом тијелу. Ово је само још једна потврда Андрићевог изванредног осјећаја за српски језик, екавског и ијекавског изговора, и како опет изванредно одваја говор ликова од говора писца – што представља још један кохезиони фактор. Та народска језгровитост види се и у томе што његови јунаци увијек говоре *Стамбол*, не *Цариград* (44),¹⁴ *духан*, а не као писац *дуван* и слично и тако појачава доживљај живе илустрације у контексту историје народа различитих култура на овоме подручју, али које повезује заједнички српски језик са свим својим наносима из других језика.

Посматрајући дијахроно обиљежену лексику у роману „На Дрини ћуприја”, Андрић повезује различите цивилизације. Хришћанска лексика одређује духовни и културолошки амбијент. *Хришћанска деца, рођена на левој обали Дрине, прећу одмах првих дана свог живота мост, јер их већ прве недеље носе у цркву на криштење* (10), пише Андрић. Андрићев однос према српској традицији, преноси православну духовност изражену кроз обичаје и вјеровања: *Онај најстарији сељак скочи у јаму, опрезно кресну неколико пута чакмаком о кремен и запали прво труд па затим танку свећицу са савијеног вошта-ног свица, заклањајући је обема рукама; затим је усади више покојникове главе и прекрсти се три пута, брзо и гласно. Прекрстише се за њим и она двојица горе у мраку. Сељак затим махну двапут изнад мртваца руком да га прелива из празне руке невидљивим вином и двапут изго-*

14 У својој докторској дисертацији Андрић увијек пише Цариград: „Сваке пете године из Цариграда су били слати посебни комесари” (Андрић 2012: 39).

*вори тихо и скрушено: - Со сватими упокој, Христe, душу раба твојeго. Затим је шапутао још неке речи, неповезане и нетазумљиве, али молитвене, свечане и тешке, тако да су се она двојица над гробом непрестано крстили (63). Слави се Ђурђевдан, Митровдан, Илиндан и слично. Није Андрић заобишао ни гусле ни гусларе.¹⁵ Кад гуслар запјева *Процвиљео ситан босиоче, Тиха росо, што не падаш на ме?* (233), и сам писац каже да при овим стиховима: *и Турке и хришћане, прође један исти дрхтај неодређене жудње и жеђи за истом росом, која живи у песми као и у свима њима, без разлике (233-234). Можда и због тога што су сви они скорошњи Турци и нема готово ниједног који не памти или оца или деду као хришћанина или тазе потурчењака (30). Тако писац шири нити које спајају завађене народе на овим подручјима и повезује их и кроз гусле, као традиционално музички инструмент српског народа. Али гусле откривају и историју тих народа, подсјећајући на „оно друго” и зато Андрић и наставља овако: *Али кад одмах затим гуслар продужи тише: То се био ситан босиоче... и дижући вео са свога поређења почне да набраја турске или српске стварне жеље и судбине које се крију иза фигура о роси и босиоку, код слушалаца се одмах деле осећања и разилазе супротним путевима, већ према томе шта је ко и шта у себи носи, жели и верује (234).***

Роман „На Дрини ћуприја” представља сублимацију неколико слојева. Већ у првој глави писац нам даје приче о мосту, о двоје дјеце које су мајстори узидали у мост „као спомен на то већ стотинама година тече из зидина мајчино млеко”. А затим даље ређа приче о јунацима Марку Краљевићу и Алији Ђерзелезу, јунаку Радисаву и позива нас да са њим заједно упловимо у прошлост: *Сад нам се ваља вратити у времену кад на овом месту није било ни*

15 Два пута је Андрић у овоме роману „насликао” гуслара. Први гуслар гуди кулучарима са ћуприје, други, три вијека послије, гостима „древне механе”.

помисли о мосту, поготову не о оваквом као што је овај (19). „Тежња за истином о националном бићу и његовој историјској и духовној збиљи у прошлости значила је откривање не суве историјске истине, него уметничке истине о историји, испод вела сјајних легенди” (Вучковић 2011: 307-308). Писац нас, прво, уводи у роман тачним географским подацима о положају вишеградске касабе; а затим историјски и културолошки прати хришћански и муслимански живаљ омеђен слојем прича, легенди, психологије, етике, онтологије – до политичке и друштвене стварности, а све то обогаћено и страним ријечима у српском језику. Те ријечи, туђице или позајмљенице, богате лексик српског језика и остављају свој печат на одређено вријеме и мјесто. Та дијалектика пролазног и трајног, видна је, управо, у роману „На Дрини ћуприја”. Мијењајући власти и људе у вишеградској касаби и на мосту, системе и начине живота и управљања, психологију освајача и потлаченог, Андрић је показао да мост остаје да траје неким својим новим животом и на тај начин сам писац се ставља у позицију „са које је видљив сваки релативизам људске перспективе и из које се оцењује релативна вредност једне цивилизације, једног схватања, једне нове идеје” (Јеремић 1981: 242). Све то сједињено у један роман вјерно осликава епоху за епохом. Епохе су се смјењивале, али једино је језик стајао чврсто као мост повезујући двије обале, двије цивилизације, исток и запад. Роман „На Дрини ћуприја” својом „сложеношћу, полифонијом, димензионирањем појава у на изглед једноставном и хроничарском облику, превазилази једноставност и једнобојност хроничарског причања” (Вучковић 2011: 324). У раду смо пратили однос Андрића према језичкој прошлости. Овај роман „као бескрајно складна творевина живе маште и мудрог неимарства, испуњен је с краја на крај трагичним доживљајем, свешћу о непомирљивим супротностима

међу људима и међу цивилизацијама, али самим својим испуњеним складом он нуди и наговештај неуништивости људске потребе за вредностима, за приближавањем удаљених епоха и сукобљених култура” (Јеремић 1999: 92). Укрстивши историјске податке, вјерску терминологију, лексику, приказавши кроз ћуприју слику цијеле Босне од градње моста до одласка Аустријанаца, Андрић јасно показује да је српски језик основни кохезиони фактор који обједињује и хришћански и муслимански народ.

Извори

Андрић 1971: И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, Нови Сад-Београд: Матица српска, СКЗ.

Литература

- Ајдуковић 2004: Ј. Ајдуковић, *Увод у лексичку контактологију. Теорија адаптације русизама*, Београд: Фото Футура.
- Алановић 2001: М. Алановић, Германизми у Речнику српскохрватског књижевног језика, *Прилози проучавању језика* 30-32, Нови Сад: Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, 297-310.
- Андрић 2012: I. Andrić, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, priredio Nikola Vukolić, Banja Luka – Beograd: Zadužbina „Petar Kočić”.
- Ахманова 1966: О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва.
- Вујаклија 1980: М. Вујаклија, *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd: Prosveta.
- Вуковић 1974: Ј. Вуковић, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I dio, Beograd: Naučna knjiga.
- Вучковић 2011: Р. Вучковић, *Велика синтеза о Иви Андрићу*, Београд/Ниш: Алтера, Филозофски факултет.

- Вушовић 1935: Д. Вушовић, О пореклу и значењу именице *роб*, у: *Наш језик*, година IV, свеска 1, Београд: Лингвистичко друштво, 50-53.
- Глигорић 1981: V. Gligorić, Romani Ive Andrića, у: *Kritičari o Ivi Andriću*, Sarajevo: Svjetlost, 181-198.
- Јеремић 1981: D. Jeremić, Traganje za harmonijom, у: *Kritičari o Ivi Andriću*, Sarajevo: Svjetlost, 233-260.
- Јеремић 1999: Љ. Јеремић, На Дрини ћуприја – Андрићева вечна задужбина, у: *Зборник о Андрићу*, коло ХСII књига 611, Београд: СКЗ, 73-92.
- Кораћ 1981: S. Korać, Mnogoglasni oratorij, у: *Kritičari o Ivi Andriću*, priredio Branko Milanović, Sarajevo: Svjetlost, 219-230.
- Костић-Томовић 2017: J. Kostić-Tomović, *Savremena nemačka leksikografija*, Beograd: FOKUS.
- Милановић 2006: А. Милановић, Статус појма и термина лексички архаизам у србистици, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/1, Београд: Међународни славистички центар, 293-303.
- Младенов 1980: М. Mladenov, *Novinarska stilistika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Никитовић 2013: З. Никитовић, Сакралност пјесничког језика, „Седам лирских кругова” Момчила Настасијевића, у: *Ризничари и памтитељи*, Православна духовност српске књижевности XX вијека, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет.
- Петровић 1993: С. Петровић, Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 36/2, Нови Сад: Матица српска, 71-127.
- Петровић 2012: С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Петровски 2015: А. Петровски, *Класификација и формална адаптација англицизама у српском и чешком језику у модном дискурсу* (https://is.muni.cz/th/zhl5/Ana_Petrov_Tisk_Disertace.pdf (датум преузимања 15. 7. 2018)).
- Поповић 1994: М. Поповић, Ка могућој класификацији страних речи с најучесталијим префиксима грчког и латинског порекла, *Наш језик*, XXIX/5, Београд: 279-300.

- Радовић-Тешић 1982: М. Радовић-Тешић, Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, у: *Лексикографија и лексикологија* (Зборник радова), Београд-Нови Сад: Матица српска, 257-262.
- Рјечник хрватскога или српскога језика Југословенске академије знаности и умјетности 1955: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv.62, Zagreb: JAZU.
- Самарџић 2013: Б. Самарџић, Архаизми и историзми код Кочића и Ћопића, *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске II*, Књижевни класици Републике Српске: Кочић и Ћопић, Пале: Филозофски факултет, 67-90.
- Секулић 1977: И. Секулић, *Сабрана дела, Из домаћих књижевности I*, књига четврта, уређивачки одбор: М. Лесковац, М. Павловић, Ж. Стојковић, Београд: издавачко предузеће „Вук Караџић”.
- Силић 1999: Ј. Silić, Hrvatski jezik kao sustav i kao standard, u: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, priredio Marko Samardžija, Zagreb: Matica hrvatska.
- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Станојчић 1967: Živojin S. Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*, knjiga XI, Beograd: Filološki fakultet.
- Шипка 1998: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шкаљић 1957: А. Škaljić, *Turcizmi u narodnom govoru i književnosti BiH*, Sarajevo: Svjetlost.
- Шкаљић 1965: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Biljana S. Samardžić

DIE SERBISCHE SPRACHE ALS
KOHÄSIONSFAKTOR IMZUSAMMENKOMMEN
DER ZIVILISATIONEN (am Beispiel des Romans
„Die Brücke über die Drina“)

Der Roman „Die Brücke über die Drina“ spiegelt mehrere Jahrhunderte des Lebens des Orts Visegrad und verschiedene menschlichen Tragödien, die auf und um die Brücke auftreten. Die Vereinigung von fast 400 Jahren, vier wichtiger historischer Ereignisse in Bosnien und Herzegowina und Serbien: Der Aufstand von Karadorde (1804), der Besatzung (1878), der Annexion von Bosnien und Herzegowina (1908) und dem Ersten Weltkrieg (1914). Andric, der den Helden seines Romans folgt, verfolgt zugleich die serbische Sprache; zeigt den gesamten Reichtum ihrer vermischten Anschwemmungen aus anderen Sprachen, Kulturen und Zivilisationen. In dieser Arbeit haben wir gezeigt, in welcher Weise der Schriftsteller die Kommunikation seiner Charakter formt und wie diese „Unterschiedlichkeit“ die serbische Sprache bereichert, aber nicht die Kommunikation behindert, auf einer Seite der christlichen- und auf der anderen Seite - der muslimischen Bevölkerung. Vorenthaltend der historischen Daten, religiösen Terminologie, des Wortschatzes, porträtiert er über die Brücke das Bild des gesamten Bosniens von der Ankunft der Türken bis zum Abzug der Österreicher, Andric zeigt deutlich, dass die serbische Sprache ein grundlegendes Bindeglied ist, welches das christliche- und muslimische Volk vereint. Die serbische Sprache wird durch drei Schprachschichten angereichert: eine Schicht der serbischen Mundart (einheimische Wörter), eine Schicht von Lehnwörtern (Fremdwörter: Turzismen, Germanismen, Anglizismen, Rusizismen etc.) und die kirchenslawische Schicht. Ein besonderer Akzent wurde auf den sprachübergreifenden lexikalischen Einfluss, dh. die Lehnwörter in serbischer Sprache gelegt.

Stichwörter: Andric, serbische Sprache, Lehnwörter, Archaismen, Historismen